

ZMIANY ZNACZENIA AGROBIZNESU W GOSPODARCE I W JEGO WEWNĘTRZNEJ STRUKTURZE

Ludwik Wicki, Anna Grontkowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: agrobiznes, biogospodarka, handel zagraniczny, produkt krajowy brutto, rolnictwo, przemysł rolno-spożywczy

Key words: agribusiness, bio-economy, foreign trade, gross domestic product, agriculture, food processing industry

S y n o p s i s. Celem opracowania jest określenie tempa zmian w agrobiznesie w Polsce w latach 1995-2013. Na podstawie danych statystycznych dokonano oceny zmiany znaczenia agrobiznesu w Polsce i jego wewnętrznej strukturze. Stwierdzono, że wartość dodana wytwarzana w agrobiznesie w Polsce zwiększyła się w ujęciu realnym o 20 mld zł, czyli o 30%. Tylko 15% tego wzrostu można przypisać rolnictwu. Udział agrobiznesu w całej gospodarce zmniejszył się z 4,1% w latach 1995-1999 do 3,1% w latach 2011-2013, czyli 0,06 p.p. rocznie. Udział rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej brutto w ramach agrobiznesu zmniejszał się w tempie 1,1% rocznie i w latach 1995-2013 obniżył się z 59% do 49%. Wydajność pracy w całym sektorze wynosiła w 2013 roku 38% średniej dla całej gospodarki i obniżała się. W rolnictwie było to tylko 20%, a w przemyśle rolno-spożywczy 102% średniej krajowej. Bardzo wysoki był udział sektora w handlu zagranicznym – aż 13% w 2013 roku, czyli dwa razy więcej niż udział w produkcji globalnej. Agrobiznes w Polsce wciąż odgrywa bardzo ważną rolę w gospodarce, główną siłą napędową jego rozwoju są przetwórstwo rolno-spożywcze oraz eksport produktów żywnościowych.

WSTĘP

Tradycyjnie agrobiznes jest definiowany jako zestaw działań powiązanych bezpośrednio lub pośrednio z wytwarzaniem produktów żywnościowych. Do agrobiznesu zalicza się więc te działy gospodarki, które uczestniczą w wytwarzaniu i dystrybucji żywności. Są to działy zaopatrujące rolnictwo i przemysł spożywczy w środki produkcji, rolnictwo, przetwórstwo surowców rolniczych oraz dystrybucja produkcji tych działów, głównie żywności [Davis, Goldberg 1957]. Agrobiznes odgrywa ważną, choć coraz mniejszą rolę w gospodarce, w porównaniu z rozwojem innych jej działów. Współcześnie coraz częstsze jest podejście, w którym agrobiznes jest rozumiany szerzej niż tylko jako przemysł surowcowy i dostarczający żywność jako podstawowe pożywienie, lecz także żywność o specjalnych wartościach odżywczych, farmaceutyki, energię, chemikalia, materiały budowlane [Goldberg 2008]. Dynamiczny charakter rozwoju sektora agrobiznesu stawia

przed przedsiębiorcami duże wyzwania, ale także szanse rozwoju. W najbliższych dziesięcioleciach przewidywany jest znaczący wzrost popytu na żywność, przede wszystkim ze względu na zwiększenie populacji oraz poziomu konsumpcji, co stanowi ogromny potencjał wzrostu przychodów ze sprzedaży przedsiębiorstw funkcjonujących w ramach agrobiznesu. Ponadto oczekiwany jest dalszy rozwój sektora biogospodarki w zakresie wytwarzania energii, materiałów konstrukcyjnych, chemikaliów, leków itp. z surowców biologicznych. Hodowla roślin i zwierząt, w tym stosowanie genetycznie modyfikowanych organizmów, stwarza coraz to nowe możliwości wykorzystania produktów rolnictwa [Wicki 2010]. Zatem nowe zastosowania dla surowców biologicznych i ich przetwarzanie w produkty o wysokiej wartości dodanej są ważnym źródłem potencjalnego wzrostu sektora [Boehlje i in. 2011]. Powstają nowe powiązania o charakterze symbiotycznym między tradycyjnymi a nowymi branżami, które często wykorzystują produkty uboczne z tych pierwszych tworząc nową wartość dodaną [Manningen i in. 2014]. Jest to też rozwiązanie w kierunku gospodarki o zamkniętym obiegu surowców (gospodarki okrężnej). Nowe wyzwania wynikają też z globalizacji żywnościowych łańcuchów dostaw [Woś 1996], większych wymagań i rosnącej świadomości w zakresie ochrony środowiska oraz coraz większej zmienności cen [Weisser 2008]. Mimo zmian i przewidywanych różnych kierunków rozwoju tej sfery gospodarki, to przede wszystkim na agrobiznesie ciąży odpowiedzialność za bezpieczeństwo żywnościowe [Firlej 2010], a pozostałe aktywności są tylko działalnością dodatkową.

Struktura wewnętrzna agrobiznesu zmienia się wraz z rozwojem gospodarki. Wyrazem postępu jest zmniejszanie się udziału rolnictwa oraz zwiększanie się udziału pozarolniczych sektorów agrobiznesu oraz sfery usług [Woś 1996]. Unowocześnianie następuje tak szybko, jak to umożliwia gospodarka narodowa. Tempo zmian ma duże znaczenie, gdyż postęp techniczny w zasadzie musi wnikać do sektora z zewnątrz. W rolnictwie szczególnie, ale też w przemyśle przetwórczym, możliwości takie wynikały ze wsparcia inwestycji w nowe maszyny i urządzenia oraz technologie, np. ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) w ramach wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej (UE).

CEL I METODYKA BADAŃ

Znaczenie i kierunki zmian zachodzących w agrobiznesie wskazują celowość przeprowadzenia badań dotyczących przemian w tym sektorze. Celem opracowania jest określenie tempa zmian w agrobiznesie w Polsce w latach 1995-2013. Aby osiągnąć cel, zrealizowano następujące zadania badawcze: 1) scharakteryzowano udział rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w gospodarce według wybranych kryteriów, 2) określono dynamikę udziału rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego w gospodarce, 3) ustalono zmiany w wewnętrznej strukturze agrobiznesu.

Agrobiznes na potrzeby badania zdefiniowano jako rolnictwo oraz produkcję artykułów spożywczych, produkcję napojów i produkcję wyrobów tytoniowych. Trzy ostatnie działy zaliczono łącznie do przetwórstwa rolno-spożywczego i tak ujmowano w dalszych etapach badań. Zawężenie ujęcia agrobiznesu do dwóch podstawowych działów wynika z trudności w wyodrębnieniu z wielu działów gospodarki zaopatrujących rolnictwo i przemysł spożywczy tej ich części, w której realizują one dostawy dla rolnictwa. Dotyczy to takich sfer, jak przemysł chemiczny, petrochemiczny, farmaceutyczny, maszynowy, wytwarzanie materiałów budowlanych, dostawa paliw i energii, produkcja odzieży, opakowań, dostarczanie różnorodnych usług. Brakuje dostępnych porównywalnych danych prezentowanych

w ujęciu rocznym, które umożliwiałyby takie wydzielenie. Również uwzględnienie sfery dystrybucji (transport, magazynowanie, handel hurtowy i detaliczny dotyczący środków do produkcji oraz żywności) w ramach agrobiznesu wiąże się z takimi samymi trudnościami. Wielkość strumieni zasilających sektory jest możliwa do oceny na podstawie rachunku przepływów międzygałęziowych, lecz te są publikowane w cyklu kilkuletnim. W ocenie dynamiki analizowanych wskaźników oraz ich wielkości bezwzględnych istotna jest obserwacja szeregów czasowych. Udział poszczególnych części agrobiznesu odniesiono do gospodarki narodowej ogółem. Zainteresowani mogą prześledzić zmiany dla każdej z nich osobno. Przyjęcie wartości dodanej brutto jako miary znaczenia analizowanych działów w gospodarce prowadzi do uwzględnienia wartości zużytych nakładów pochodzących z sektorów zaopatrujących. Mimo powyższego uzasadnienia, należy brać pod uwagę to, że przedstawiane w opracowaniu wielkości dotyczą dwóch głównych sektorów agrobiznesu, a jego znaczenie, jako całości jest większe.

Dane do analizy pochodziły z roczników statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS). W przypadku różnic w wielkości danych przedstawianych w kolejnych rocznikach za poprawne przyjmowano wartości wykazane w wydaniu późniejszym. Jako miary znaczenia agrobiznesu w gospodarce przyjęto następujące wskaźniki: udział pracujących w agrobiznesie, udział w wartości środków trwałych, udział w produkcji globalnej i w wartości dodanej brutto, udział w eksporcie i imporcie towarów [Kapusta 2003]. Nie uwzględniono udziału wydatków ludności na żywność, gdyż zamierzeniem była ocena znaczenia zasobów wykorzystywanych w agrobiznesie, ich struktury i dynamiki zmian.

W obliczeniu wielkości realnych wartości dodanej brutto w kolejnych latach posłużono się deflatorem wartości dodanej brutto obliczonym na podstawie danych GUS [2015]. W obliczeniu struktury wewnętrznej agrobiznesu posłużono się danymi bieżącymi dla każdego roku.

ROZWÓJ I ZNACZENIE AGROBIZNESU W GOSPODARCE

Dynamiczny rozwój agrobiznesu następował na świecie w latach 1980-2000. W szczególności dotyczyło to znaczącej restrukturyzacji sektora i koncentracji produkcji oraz dystrybucji. Następowo także przejście w wytwarzaniu do respektowania standardów prywatnych (np. sieci handlowych), od stosunków rynkowych do koordynacji pionowej łańcucha dostaw z wykorzystaniem umów i powiązań rynkowych, a także przejście od dominującego zaopatrywania się na rynku lokalnym do pozyskiwania surowców i półproduktów za pośrednictwem sieci regionalnych, krajowych i globalnych. W efekcie prowadziło to do obniżki kosztów surowców oraz przyczyniało się do wzrostu jakości produktów. W przypadku braku wystarczających środków u dostawców integrator (zwykle zakład przetwórstwa) udziela wsparcia na poczet przyszłych dostaw, jeszcze silniej integrując dostawców w takim pionowo zintegrowanym łańcuchu [Reardon i in. 2009]. Integracja sektora rolno-spożywczego z szeroko rozumianą globalną gospodarką przemysłową stwarza możliwości dla tworzenia i oferowania innowacyjnych produktów i usług, ale także do kreowania nowych łańcuchów wartości w zakresie dostarczania takich produktów i usług do odbiorców [Boehlje, Broring 2011]. Następuje ewolucja gospodarki rolno-żywnościowej w kierunku jej ujednoczenia ekonomicznego z różnymi innymi branżami gospodarki [Tomczak 2010]. W Polsce, jak dotychczas, obserwowano to przede wszystkim w sferze przetwórstwa, rolnictwo znacząco odstaje *in minus* w zakresie wydajności zasobów i ich koncentracji oraz stopnia organizo-

wania. W latach 90. XX wieku oceniano, że w Polsce w ramach agrobiznesu występowała znacząca dominacja rolnictwa, zarówno w zasobach produkcyjnych, jak i w wytwarzanym produkcie. Oceniano taką strukturę jako nienowoczesną i oczekiwano zmniejszenia udziału rolnictwa. Dążono do wyrównania wydajności pracy w rolnictwie i pozostałej części gospodarki [Woś 1996]. Oceniano, że produktywność zatrudnionych w agrobiznesie w Polsce to około 50% produktywności w całej gospodarce narodowej [Kapusta 2003].

Polski sektor agrobiznesu rozwijał się od okresu transformacji bardzo dynamicznie. Wynikało to z dużych rezerw efektywności w polskim rolnictwie i przetwórstwie spożywczym, ale także z rosnących możliwości zbytu związanych ze wzrostem zamożności społeczeństwa i liberalizacją handlu międzynarodowego. Wysokie tempo uprzemysławiania agrobiznesu było charakterystyczne nie tylko dla regionu Europy Środkowej i Wschodniej, ale także zaobserwowano je w wielu krajach Ameryki Łacińskiej, Azji Południowo-Wschodniej czy Afryki.

Postępująca międzynarodowa integracja gospodarcza i globalizacja prowadzi do zmian w organizacji sektora rolno-spożywczego. Producenci określonych surowców w jednym kraju mogą dostarczać je do przetworzenia na półprodukt w innym kraju, a dalej może on być wysyłany do państw i fabryk, w których nastąpi końcowe przetworzenie na określony produkt. Dostęp do lokalnie występujących surowców i zależność od lokalnych dostawców przestają być konieczne. Wciąż istotne pozostają jednak uwarunkowania logistyczne lokalizacji zakładów przetwórstwa nietrwałych produktów w pobliżu rynków surowca [Rokicki 2013], a więc muszą one działać co najwyżej w skali regionalnej. Natomiast własność może być skoncentrowana.

Przy braku możliwości wzrostu koncentracji produkcji w rolnictwie, wynikającym z niedostępności wolnej ziemi, produkcja surowca nadal będzie rozdrobniona w relatywnie małych gospodarstwach, a rolę integratora będzie odgrywać zakład przetwórczy. W takiej sytuacji znacznie większą siłę przetargową mają odbiorcy, a rozdrobnione rolnictwo ma zwykle mniejszy udział w podziale wartości dodanej. Mała skala produkcji, ale także brak możliwości jej zwiększenia sprawia, że rolnicy uzyskują niskie dochody. Spowalnia to przemiany w rolnictwie. Ponadto, często pojawiają się kontrowersje na temat roli, jaką mają odgrywać gospodarstwa rolne – czy mają być one dostawcą surowców żywnościowych, czy także dostawcą dóbr publicznych za określoną opłatą [Daniłowska 2014]. W drugim przypadku dostarczanie dóbr publicznych może konkurować z funkcjami komercyjnymi i opóźniać modernizację gospodarstw. Jak podaje Aldona Mrówczyńska-Kamińska [2014], rolnictwo w stosunku do przetwórstwa przemysłowego wciąż pozostaje zacofanym elementem agrobiznesu.

Wyodrębnianie się przedsiębiorstw rolnych (agroindustrializacja) jest elementem koncepcji rozwojowej światowego rolnictwa [Tomeczak 2005] obserwowanym w większości krajów świata w określonej fazie rozwoju. Wciąż wzrasta oczekiwana optymalna skala produkcji takich przedsiębiorstw, chociażby z powodu wzrostu wydajności dostępnych maszyn, ale też ze względu na rosnące wymagania odbiorców, np. co do wielkości dostaw. Tylko gospodarstwa o dużej skali produkcji mogą uzyskiwać wydajność pracy zbliżoną do obserwowanej w przemyśle [Wielicki i in. 2008, Grontkowska 2012]. Ich rola w rolnictwie i w całym agrobiznesie będzie więc rosła wraz z rozwojem gospodarczym i społecznym kraju. Pozostaje jednak pytanie, czy w ogóle i czy wszędzie zacznie dominować model rolnictwa industrialnego, czy też przeważą ekspansja modelu rolnictwa zrównoważonego. Prowadzona w UE polityka rolna w większym stopniu oparta jest na paradygmacie zrównoważonego rozwoju niż na paradygmacie wydajności.

W tabeli 1. zestawiono dane dotyczące poziomu produkcji globalnej oraz udziału rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w produkcji globalnej i wartości dodanej brutto w Polsce w latach 1995-2013. Z przedstawionych danych wynika, że agrobiznes jako aktywność związana z pozyskiwaniem surowców, ich przetwarzaniem oraz produkcją żywności stanowił niewielką, ale ciągle ważną część gospodarki narodowej. W latach 1995-2013 udział rolnictwa w tworzeniu produkcji globalnej w Polsce zmniejszył się z 7,7% w 1995 roku do 3,3% w ostatnich latach badanego okresu, czyli o 4,4 p.p. Średnioroczne tempo spadku udziału rolnictwa w produkcji globalnej w tym okresie wyniosło 4,6%. Podobną zależność zaobserwowano w odniesieniu do przemysłu rolno-spożywczego, ale tam zmniejszenie udziału wyniosło tylko niecałe 2 p.p. Udział przemysłu spożywczego na początku badanego okresu, czyli w latach 1995-1998, wynosił powyżej 8%, w 2013 roku zaś obniżył się do 6,5%. W latach 1995-2013 średnioroczne tempo spadku udziału przemysłu spożywczego w produkcji globalnej ukształtowało się na poziomie 1,3%. Łączny udział agrobiznesu w produkcji globalnej w badanym okresie obniżył się z prawie 16% w 1995 roku do poniżej 10% w latach 2012-2013. W ujęciu realnym (ceny z 2013 roku) największą wartość dodaną brutto w rolnictwie zanotowano w 2004 roku i wynosiła ona 53 mld zł, a dla przemysłu rolno-spożywczego w latach 2011-2013 (45,1 mld zł).

Przedstawione w tabeli 1. dane dają podstawę do stwierdzenia, że w polskiej gospodarce następują zmiany związane z jej unowocześnianiem: udział agrobiznesu w produkcji globalnej i w wartości dodanej zmniejszał się o około 3% rocznie, przy jednoczesnym wzroście wartości dodanej w agrobiznesie w ujęciu realnym. Wpływało na to głównie wysokie tempo wzrostu w przetwórstwie rolno-spożywczym (2,8% średniorocznie). Wartość dodana w całej gospodarce narodowej rosła w analizowanym okresie znacznie szybciej, o 4,7% rocznie.

NOWE KIERUNKI ZASTOSOWANIA SUROWCÓW I KIERUNKI ROZWOJU SEKTORA

Nowe zastosowania surowców i produktów są przedmiotem coraz szerszych badań w obszarze nowoczesnej biogospodarki. Wytwarzanie energii z różnych surowców to tylko przykład. Ciągły rozwój możliwości różnorodnego zastosowania produktów rolniczych przyczynia się do coraz większej złożoności i tak już skomplikowanego łańcucha wartości. Agrobiznes ewoluujący w kierunku bioekonomii staje się więc szansą w rozwoju gospodarki, ale najważniejsze kierunki tego rozwoju są jak dotychczas nieznanymi i obciążone niepewnością. W perspektywie rosnącej populacji ludności ziemi i popytu na żywność wspieranie konkurencyjnych względem produkcji żywności zastosowań surowców rolniczych nie wydaje się uzasadnione i ma głównie walory badawcze i poznawcze. Wymaga to weryfikacji ekonomicznej na początku XXI wieku, jak się ocenia, wciąż największą część agrobiznesu stanowią rolnictwo i tradycyjnie rozumiany przemysł spożywczy, a także przemysł środków do produkcji. Należy jednak wskazać, że ten ostatni nie w całości mieści się w definicji biogospodarki. Nie jest także poddawany ocenie w tym artykule, z powodu trudności w ustaleniu wielkości tej części działań zaopatrzeniowych (przemysłów), które wytwarzają na rzecz kolejnych ogniw agrobiznesu.

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ORAZ OGRANICZAJĄCE ROZWÓJ AGROBIZNESU

We wszystkich regionach świata najważniejszym czynnikiem rozwoju agrobiznesu był dostęp do lepszych technologii produkcji i dystrybucji na każdym etapie łańcucha dostaw, dostęp do wiedzy technologicznej, ale także kapitału zza granicy i zagranicznych rynków zbytu [Reardon, Barrett 2000]. W krajach mniej rozwiniętych gospodarczo rozwój ekonomiczny może być istotnie stymulowany przez rozwój przetwórstwa rolnego w powiązaniu z produkcją rolniczą kraju. Dotyczy to zarówno wzrostu produktu krajowego brutto, jak i obrotów handlu zagranicznego [Vashchik 2012]. W Polsce jako czynniki ukierunkowujące rozwój należy także wskazać część regulacji wspólnej polityki rolnej dotyczących organizacji rynku, np. kwoty mleczne i cukrowe [Żuk 2006].

W rozwoju i unowocześnianiu przetwórstwa żywności bardzo dużą rolę odgrywały fundusze pomocowe dostępne dla przedsiębiorców z przeznaczeniem na modernizację zakładów i procesów produkcji. Dotyczyło to zarówno środków dostępnych w okresie przedakcesyjnym, jak i po przystąpieniu do UE [Cieślewicz 2011]. Wciąż jednak postuluje się wzmacnianie roli badań w celu zwiększenia innowacyjności w rolnictwie i przetwórstwie żywności [Grochowska 2013]. Istotne znaczenie w tym zakresie może mieć wsparcie w ramach PROW [Mickiewicz A., Mickiewicz B. 2014] oraz z innych programów finansowanych z funduszy UE. Ważną rolę w finansowaniu mogą także odgrywać działające na obszarach wiejskich banki spółdzielcze [Kata 2014].

Integracja krajów tworzących UE umożliwiła szybki rozwój polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi [Cieślewicz 2009]. Spełnianie wysokich norm jakościowych i standardów produkcji wpłynęło także na rozwój handlu z krajami spoza UE. Otwarcie granic, a także wzrost zamożności polskiego społeczeństwa doprowadziły równocześnie do wzrostu importu produktów rolno-żywnościowych. Obserwowana wyższa dynamika eksportu i dodatnie saldo obrotów w handlu produktami rolno-spożywczymi było możliwe dzięki utrzymywaniu przewag konkurencyjnych. Do najważniejszych, po integracji z UE, zaliczano niższe koszty pracy oraz niższe ceny niektórych surowców rolnych [Mroczek 2007]. Obecnie coraz większego znaczenia nabiera wysoka jakość wytwarzanych produktów i rosnąca znajomość marki „Made in Poland” na rynkach zagranicznych. Wskazuje się także na popyt ze strony Polaków mieszkających i pracujących za granicą jako czynnik zwiększenia eksportu oraz znajomości polskich produktów.

Wzrost eksportu produktami rolno-spożywczymi odbywał się mimo licznych barier i trudności, którym musieli sprostać polscy producenci. W eksporcie początkowo największym ograniczeniem były wysokie wymagania jakościowe i wymagane przez odbiorców zagranicznych standardy sanitarne i zarządce (normy). Później głównym problemem stały się koszty transakcyjne, trudniejsza niż w obrębie kraju kontrola nad płatnościami za dostarczony towar [Lizińska 2009] oraz od pojawienia się światowego kryzysu finansowego wyższe ryzyko walutowe.

Polska gospodarka żywnościowa po wejściu naszego kraju do UE wzmocniła swoją pozycję na wspólnym rynku europejskim [Firlej 2010]. Niski poziom technologiczny przetwórstwa surowców rolnych i niska jakość surowców do przetwórstwa są wskazywane jako czynniki niskiej konkurencyjności agrobiznesu w niektórych krajach [Turebekova 2013]. W Polsce te ograniczenia zostały przewyżczone już w końcu XX i w pierwszych latach XXI wieku.

W latach objętych analizą obserwowane wielkości zatrudnienia i wartości środków trwałych brutto znacząco się zmieniały, co prowadziło do zmiany obrazu agrobiznesu na

tle gospodarki, ale także wystąpiły zmiany wewnętrznej struktury agrobiznesu. W tabeli 2. zestawiono dane dotyczące udziału rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w zatrudnieniu i wartości środków trwałych brutto w Polsce w latach 1995-2013.

Dane w tabeli 2. wskazują, że w latach 1995-2013 udział rolnictwa w wartości środków trwałych brutto zmniejszał się średniorocznie o 7%, udział tych środków obniżył się z ponad 16% w 1995 roku do 4,4% w 2013 roku, czyli o ponad 12 p.p. W odniesieniu do przemysłu rolno-spożywczego, którego udział w wartości środków trwałych brutto mieścił się w przedziale od 3,0 do 3,6% wartości ogółem, odnotowano średniorocznie niewielki przyrost udziału tej wartości (0,2%). Całość zmian w wartości środków trwałych brutto agrobiznesu wynikała ze zmiany ich wartości w rolnictwie. Zmniejszenie wartości produkcyjnych środków trwałych w rolnictwie przy jednoczesnym utrzymaniu poziomu produkcji oznacza, że ubytek dotyczy majątku niewykorzystanego produkcyjnie lub zastępowanego przez nowocześniejszy i wydajniejszy. Produktywność środków trwałych w agrobiznesie, mierzona wartością dodaną, generowana na jednostkę wartości środków trwałych brutto była niższa od obserwowanej w całej gospodarce. W analizowanym okresie zwiększyła się z około 55 do prawie 80% wielkości obserwowanych dla całej gospodarki, czyli średniorocznie o 2%. Wzrost efektywności środków trwałych wynikał z lepszego ich wykorzystywania w rolnictwie. Działo się to głównie z powodu realnego zmniejszania się wartości środków trwałych, gdyż wartość dodana brutto w rolnictwie w zasadzie się nie zmieniła. W przetwórstwie spożywczym produktywność środków trwałych ulegała bardzo niewielkim zmianom i była porównywalna ze średnią dla całej gospodarki. Wyraźne daje się zauważyć, że nadrobienie dystansu agrobiznesu w stosunku do średniej w gospodarce w tym obszarze wynika z szybkiej modernizacji rolnictwa.

W tabeli 2. przedstawiono również zmiany znaczenia zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. W odniesieniu do rolnictwa dane dla całego badanego okresu nie są porównywalne ze względu na zmiany w metodyce obliczania zasobów pracy dokonane w 2002 roku. W latach 1995-2001 udział zasobów pracy w rolnictwie szacowano na około 27-29%, a od 2002 roku udział ten wynosił około 15-16%. Do oceny średniorocznych zmian przyjęto zatem lata 2002-2013. Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że długookresowo (w ciągu 13 lat) nie wystąpiły zmiany udziału zatrudnienia w rolnictwie w stosunku do całości zasobów pracy w polskiej gospodarce. W przemyśle rolno-spożywczym udział zatrudnienia średniorocznie w latach 1995-2013 obniżył się nieznacznie (0,8%), a zatem nie obserwowano istotnych zmian w udziale zasobów pracy w odniesieniu do całego agrobiznesu. W efekcie nieproporcjonalnie wysokiego zatrudnienia, w stosunku do wytwarzanej wartości dodanej brutto, wydajność pracy w rolnictwie stanowiła tylko 20% średniej wydajności w polskiej gospodarce. W przemyśle rolno-spożywczym wydajność pracy była zbliżona do średniej w gospodarce. Dla całego agrobiznesu wskaźnik ten wynosił zaledwie 31% i niestety ulegał obniżaniu. W 2002 roku było to 37%. Dysproporcje w wydajności pracy powiększały się.

Na rysunku 1. przedstawiono zmiany znaczenia agrobiznesu mierzonego jego udziałem w wartości produkcji globalnej, wartości dodanej brutto, zasobach pracy, wartości brutto środków trwałych oraz eksporcie między latami początkowymi i końcowymi analizowanego okresu.

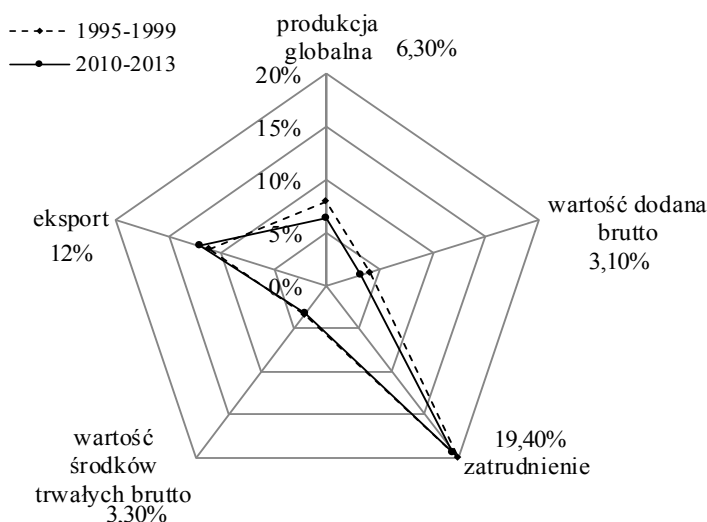
Aldona Mrówczyńska-Kamińska [2014] podała, że w agrobiznesie w Polsce zachodzą zmiany, które świadczą o kształtowaniu się jego nowoczesnej struktury, chociaż jednocześnie zauważyła, że nie są one znaczące. W przeprowadzonych badaniach częściowo potwierdzono te ustalenia, albowiem skala zmian w badanym okresie w części obszarów

Tabela 2. Zmiany znaczenia wartości środków trwałych brutto (bieżące ceny ewidencyjne) i zatrudnienia rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego oraz importu i eksportu agrobiznesu w polskiej gospodarce w latach 1995-2013

Lata	Udział w wartości środków trwałych brutto [%]			Udział w zatrudnieniu [%]			Udział agrobiznesu [%]		
	rolnictwo	przemysł rolno-spożywczy	ogółem	rolnictwo	przemysł rolno-spożywczy	ogółem	import	eksport	
1995	16,3	3,2	19,5	27,3	3,6	30,9	10,3	11,0	
1996	13,1	3,4	16,5	27,7	3,7	31,4	10,8	11,3	
1997	12,1	3,4	15,5	27,0	3,6	30,6	8,9	12,9	
1998	11,2	3,4	14,6	26,9	3,6	30,5	8,3	11,1	
1999	10,2	3,6	13,8	27,1	3,5	30,6	7,3	9,7	
2000	9,5	3,5	13,0	28,0	3,3	31,3	6,5	8,4	
2001	9,0	3,6	12,6	28,9	3,3	32,2	6,8	8,4	
2002	6,9	3,0	9,9	16,3	3,8	20,1	6,5	8,0	
2003	6,6	3,1	9,7	16,4	3,7	20,1	5,9	9,4	
2004	6,3	3,2	9,5	16,4	3,7	20,1	5,2	7,5	
2005	6,2	3,3	9,5	16,1	3,6	19,7	6,8	10,0	
2006	6,0	3,3	9,3	15,7	3,5	19,2	6,4	9,8	
2007	5,7	3,3	9,0	15,0	3,4	18,4	6,7	9,9	
2008	5,4	3,3	8,7	14,7	3,3	18,0	7,2	10,1	
2009	5,2	3,3	8,5	15,0	3,3	18,3	8,7	11,8	
2010	4,9	3,2	8,1	16,5	3,2	19,7	8,1	11,2	
2011	5,0	3,2	8,2	16,3	3,1	19,4	8,3	11,2	
2012	4,5	3,3	7,8	16,4	3,1	19,5	8,8	12,5	
2013	4,4	3,3	7,7	16,3	3,1	19,4	9,1	13,2	
Przyrost w latach 1995-2013	27,0	103,1	39,5	59,7	86,1	62,8	88,3	120,0	
Przyrost/spadek średnioroczny [%]	-7,0	0,2	-5,0	0,0*	-0,8	-0,32*	-0,7	1,0	

* dla udziału zatrudnienia w rolnictwie średnioroczny wskaźnik zmian obliczono dla lat 2002-2013.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 1. Porównanie długookresowe zmiany znaczenia agrobiznesu w polskiej gospodarce według różnych kryteriów (dane liczbowe na wykresie podano dla okresu 2010-2013)

Źródło: opracowanie własne.

nie może być oceniana jako duża, szczególnie w zakresie wydajności pracy. Niemniej zaobserwowano znaczący wzrost produktywności środków trwałych w agrobiznesie. O unowocześnianiu struktury wewnętrznej tej części gospodarki świadczy także znacząco zmniejszający się udział rolnictwa w ramach agrobiznesu mierzony wartością dodaną brutto. W analizowanym okresie udział ten zmniejszył się z 59 do 49%, czyli o 10 p.p., a średnioroczna dynamika spadku tego udziału wynosiła 1,1%. W rolnictwie w 2013 roku wytwarzano już mniej niż połowę wartości dodanej w agrobiznesie. Świadczy to o unowocześnianiu jego struktur [Woś 1996]. W przyszłości wraz ze zwiększaniem stopnia przetworzenia żywności udział ten będzie dalej się zmniejszał. Agrobiznes w Polsce podlega identycznym przemianom, które obserwowano w krajach bardziej rozwiniętych już kilkanaście lat temu. Jedynie w odniesieniu do wielkości zatrudnienia nie następowyły pożądane zmiany, a to za sprawą wciąż bardzo wysokiego poziomu zatrudnienia w rolnictwie. Udział zatrudnienia w rolnictwie w ramach gospodarki utrzymywał się na niezmiennym poziomie w latach 2002-2013.

PODSUMOWANIE

W Polsce gospodarka żywnościowa rozwija się stabilnie, w ostatnich latach głównie dzięki wysokiemu tempu wzrostu eksportu rolno-spożywczego ogółem. Wydaje się jednak, że nie następuje równy podział wartości dodanej pomiędzy rolnictwem a przetwórstwem rolno-spożywczym, przede wszystkim za sprawą silnego rozdrobnienia rolnictwa. Agrobiznes jako całość przechodzi na wyższy poziom rozwoju, gdyż wytwarzane produkty cechują się większą wartością dodaną. Było to możliwe dzięki unowocześnieniu technologii przetwórstwa, ale też wprowadzaniu nowych produktów. Udział agrobiznesu w całej gospodarce narodowej mierzony wartością dodaną brutto zmniejszył się z 10,5 do około 6%.

Jest to pozytywny trend świadczący o relatywnie szybszym rozwoju pozostałych działów gospodarki, co historycznie obserwowano we wszystkich krajach wysoko rozwiniętych. Wzrost wielkości produkcji globalnej i wartości dodanej w cenach stałych wskazuje, że agrobiznes w Polsce wciąż jest znaczącym działem gospodarki narodowej. Wartość dodana w rolnictwie wzrastała realnie o 0,4% rocznie, w przemyśle spożywczym o 2,8% rocznie, a w całej gospodarce aż o 4,7% rocznie.

Istotny wzrost znaczenia agrobiznesu obserwowano też w odniesieniu do jego udziału w eksporcie. W latach 1995-2011 było to około 11% wartości eksportu ogółem, a w latach 2012-2013 odpowiednio 12,5 i 13,2%. Początkowo ujemne saldo handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (około 2 mld zł w cenach bieżących) stało się dodatnie z nadwyżką ponad 25 mld zł.

Wewnętrzna struktura agrobiznesu ulegała unowocześnieniu. Udział rolnictwa w wartości dodanej kreowanej w agrobiznesie zmniejszył się z 59 do 49% w badanym okresie, a więc rosła rola produkcji żywności wysoko przetworzonej o znacznej wartości dodanej. Rolnictwo w agrobiznesie ma coraz mniejsze znaczenie. Za archaiczną można uznać istniejącą strukturę zatrudnienia. Wysoka liczba pracujących w rolnictwie przy jednoczesnym rozdrobnieniu gospodarstw prowadzi do bardzo niskiej wydajności pracy. Sytuacja ta nie zmienia się znacząco w najbliższych latach, bowiem wynika z bardzo powolnych zmian demograficznych na wsi oraz konieczności rozwoju pozarolniczej sfery gospodarki narodowej na obszarach wiejskich.

W agrobiznesie w Polsce w ostatnich dwudziestu latach zmiany dotyczyły głównie sfery przetwórstwa żywności, w rolnictwie postęp był niewielki, a jego znaczenie w sektorze malało. Na podstawie przeprowadzonych badań można przedstawić kilka wniosków:

1. Udział agrobiznesu w polskiej gospodarce zmniejszył się i w przyszłości nadal ta tendencja będzie obserwowana ze względu na coraz wyższy stopień przetwarzania żywności i zwiększania jej przydatności do dystrybucji i konsumpcji oraz ze względu na przewidywane nowe kierunki zastosowania surowców i produktów ubocznych z rolnictwa i przetwórstwa.
2. W obrębie agrobiznesu rolnictwo w zasadzie tylko utrzymuje notowany wcześniej poziom produkcji, a realny wzrost sektora wynika ze zwiększenia stopnia przetworzenia i wartości dodanej w przetwórstwie rolno-żywnościowym.
3. Obserwowany wzrost wartości dodanej w agrobiznesie wynikał z czynników zewnętrznych, popytu na rynkach zagranicznych, co skutkowało wzrostem wartości eksportu.
4. W ramach agrobiznesu rolnictwo pozostaje wciąż mało wydajnym działem. Jako całość jest ono wciąż w fazie relatywnego społeczno-ekonomicznego i technicznego zacofania w stosunku do całej gospodarki. Oczekiwane zmiany w rolnictwie będą zachodzić powoli, w powiązaniu z procesami demograficznymi dotyczącymi zmiany pokoleń i przepływem użytkownika ziemi do większych gospodarstw rolnych. Prowadzić to będzie do wzrostu skali produkcji w pojedynczym gospodarstwie.
5. Kluczowe czynniki wpływające na zmiany w sektorze rolnictwa wynikają z rozwoju całej gospodarki i tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem, co umożliwi szybszy odpływ ludności rolniczej do działów pozarolniczych.
6. Unowocześnienie rolnictwa przy wsparciu np. środkami uzyskiwanymi ramach wspólnej polityki rolnej dotyczy tylko części gospodarstw, a w związku z tym procesy modernizacji i zwiększenia wydajności w całym rolnictwie są wolniejsze niż można by oczekiwać.

W odniesieniu do kierunków rozwoju agrobiznesu nieujętych w tym opracowaniu potrzebne są analizy i naukowa interpretacja zmian nie tylko w skali kraju, ale też międzynarodowej, ze szczególnym uwzględnieniem zmian popytu na żywność i efektywnego zapewnienia samowystarczalności w zakresie podstawowych surowców rolniczych w ramach krajów i regionów. Oceny wymaga też ustalenie, jaki jest udział agrobiznesu w produkcji działów gospodarki zaopatrujących rolnictwo i przetwórstwo żywności, ale też w sferze dystrybucji i handlu.

LITERATURA

- Boehlje Michael, Broring Stefanie, 2011: *The Increasing Multifunctionality of Agricultural Raw Materials: Three Dilemmas for Innovation and Adoption*, „International Food and Agribusiness Management Review”, t. 14, z. 2, s. 1-16.
- Boehlje Michael, Roucan-Kane Maud, Broring Stefanie, 2011: *Future Agribusiness Challenges: Strategic Uncertainty, Innovation and Structural Change*, „International Food and Agribusiness Review”, t. 14, z. 2, s. 53-82.
- Cieśliewicz Wiesława, 2009: *Elementy unijdzynarodowienia polskiego przemysłu rolno-spożywczego*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 8(23), s. 34-40.
- Cieśliewicz Wiesława, 2011: *Finansowe wsparcie inwestycji w polskim przemyśle rolno-spożywczym*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 11(26), s. 5-15.
- Daniłowska Alina, 2014: *Koncepcja dóbr publicznych a rolnictwo*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 244-252.
- Davis John, Goldberg Ray, 1957: *A concept of agribusiness*, Harvard University, Boston.
- Firlej Krzysztof, 2010: *Globalizacja i integracja europejska – szansa czy mit dla polskiego agrobiznesu*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 84, s. 23-32.
- Goldberg Ray, 2008: *Agribusiness. The Centennial Global Business, Summit Report*, Harvard Business School.
- Grochowska Renata, 2013: *Rozwój agrobiznesu na rynkach unijnym i globalnym w perspektywie długoterminowej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3, s. 138-142.
- Grontkowska Anna, 2012: *Zmiany w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw mlecznych najsilniejszych ekonomicznie w latach 2004-2009 w krajach Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G”, t. 99, z. 1, s. 58-69.
- GUS, 2015: „<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/roczne-rachunki-narodowe/produkt-krajowy-brutto-w-2014-r-szacunek-wstepny,2,4.html>.” [www.stat.gov.pl](http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5481/2/4/1/produkt_krajowy_brutto_2005-2014.xlsx). http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5481/2/4/1/produkt_krajowy_brutto_2005-2014.xlsx, dostęp: 11.10. 2015.
- Kapusta Franciszek, 2003: *Teoria agrobiznesu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, ISBN 83-7011-614-0.
- Kata Ryszard, 2014: *Działalność banków w sferze obsługi finansowej agrobiznesu w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 82-90.
- Lizińska Wiesława, 2009: *Wyzwania rynku unijnego wobec polskich eksporterów sektora rolno-żywnościowego*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 8(23), s. 116-123.
- Manningen Jussi, Neminen-Sundell Riitta, Belloni Kaisa (red.), 2014: *People in Bioeconomy. Sustainability, closed circles, and use of biomass woven into solutions*, VTT Visions nr 4, s. 1-46.
- Mickiewicz Antoni, Mickiewicz Bartosz, 2014: *Ocena przebiegu i realizacji działań zawartych w i osi „poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego” PROW 2007-2013*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 281-289.
- Mroczek Robert, 2007: *Konkurencyjność produktów polskiego rolnictwa po wejściu do UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 2(17), s. 267-276.
- Mrówczyńska-Kamińska Aldona, 2014: *Struktura agrobiznesu w Polsce i jego znaczenie w gospodarce*

- w kontekście integracji z UE. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, 47-54.
- Reardon Thomas, Barrett Christopher, 2000: *Agroindustrialization, Globalization, and International Development: An Overview of Issues, Patterns, and Determinants*, „Agricultural Economics”, t. 23, z. 3, s. 195-205.
- Reardon Thomas, Barrett Christopher, Berdegue Julio, Swinnen Johan, 2009: *Agri-food Industry Transformation and Small Farmers in Developing Countries*, World Development, November 2009, t. 37, 11, s. 1717-1727.
- Rokicki Tomasz, 2013: *Skala działania a organizacja transportu w przedsiębiorstwach agrobiznesu*, „Polityki Europejskie, Finanse i Marketing”, t. 9(58), s. 405-415.
- Tomczak Franciszek, 2010: *Rozwój nauk ekonomicznych - ujęcie historyczne i współczesność – głos w dyskusji* „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 97, z. 2.
- Tomczak Franciszek, 2005: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie, uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN Warszawa.
- Turebekova Bazhan, 2013: *Development of the Agribusiness Sector in Kazakhstan (Rozwój sektora agrobiznesu w Kazachstanie)*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 4, s. 125-134.
- Vashchuk Mariana, 2012: *Public-Private Partnership as a Factor to Ensuring Sustainability of Agribusiness in Ukraine*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 3, s. 93-99.
- Weisser Alberto, 2008: *Agribusiness. The Centennial Global Business Summit Report*. Harvard Business School.
- Wicki Ludwik, 2010: *Efekty upowszechniania postępu biologicznego w produkcji roślinnej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 1-183.
- Wielicki Witold, Baum Rafał, 2008: *Zmiany w zarządzaniu oraz dalszy rozwój przedsiębiorstw rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 95, z. 1, s. 31-41.
- Woś Augustyn, 1996: *Agrobiznes. Makroekonomika. Tom 1*, Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
- Żuk Józef, 2006: *Perspektywy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w Polsce po przystąpieniu do UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 15, s. 104-114.

Ludwik Wicki, Anna Grontkowska

CHANGES TO THE IMPORTANCE OF AGRIBUSINESS IN THE ECONOMY
AND ITS INTERNAL STRUCTURE

Summary

The aim of the study is to determine the rate of change in agribusiness in Poland in the years 1995-2013. In the analysis of statistical data published by the CSO were used. It was found that the value added generated in agribusiness in Poland increased in real terms over the period 1995-2013 by \$ 20 billion, it is about 30%. Only 15% of this increase can be attributed to agriculture. In the same period, the share of agribusiness in the whole economy fell from 4.1% to 3.1%, that is by 0.06 percentage points annually. The share of agriculture in gross value added in agribusiness decreased at a rate of 1.1% per year, and its share dropped from 59% to 49% in years 1995-2013. Labour productivity in agribusiness was in 2013 at 38% of the average for the whole economy. In agriculture, labor productivity was at level of 20% of the national average. Labour productivity in agri-food industry was much higher – on the level of average for whole Polish economy. Agribusiness share in foreign trade was high, and in 2013 it was 13%, which is twice more than its share in global production. Agribusiness in Poland continues to play an important role in the economy, the main driving force of its growth is agri-food processing and export of food products.

Adres do korespondencji:

dr hab. Ludwik Wicki, dr Anna Grontkowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 593 42 40
e-mail: anna_grontkowska@sggw.pl, ludwik_wicki@sggw.pl